

Др Зоран Деврња, ванредни професор
Православни богословски факултет
Универзитет у Београду

ПОЛОЖАЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У СЕВЕРНОЈ МАКЕДОНИЈИ

Територија савремене државе Северне Македоније представља подручје најранијег организовања Цркве, које можемо датирати у 1. век хришћанства. Када су после више од хиљаду година поједине области територије савремене Северне Македоније ушле у састав средњовековне српске државе краља Стефана Првовенчаног (прва половина 13. века), црквена организација новоформиране аутокефалне Жичке архиепископије која их је обухватала преузела је и у себе интегрисала већ готове и добро формиране црквене јединице, односно епархије. Државно-правна и црквена историја биле су бурне у овим крајевима, и овом приликом се не бисмо подробније на њу освртали, али морамо у том контексту укратко нагласити да је долазило до честих промена државне и црквене управе, и смењивања како на владарском трону тако и на црквеном. Обновом Пећке патријаршије 1918(20) године епархије које су до тада биле под јурисдикцијом Цариградске патријаршије прелазе под пуну и неподељену канонску јурисдикцију њеног обновљеног трона (СПЦ). Од тада до данас црквене јединице организоване на простору Северне Македоније припадају и органски су део Српске православне цркве (СПЦ) са седиштем патријархата у Београду.

Проблеми који данас оптерећују положај и статус СПЦ на територији Северне Македоније у највећој мери су идеолошки формирану у последњим годинама и месецима

Другог светског рата, када још на заседању АСНОМ-а на Илиндан 1944. године у манастиру Св. Прохор Пчињски делегати испољавају тенденцију да се унутар политичких обриса очекиване и од нациста ослобођене и комунистичком идеологијом препариране државе образује издвојена црквена организација на територији будуће Социјалистичке Републике Македоније. Притисци су пратили интензиван процес структурисања и дефинисања новог идентитета младе македонске нације, а издвајање црквених јединица (епархија) са македонским националним, језичким и културним предзнаком из јединствене СПЦ са седиштем у Патријаршији у Београду, на чијем је челу тада био патријарх Гаврило Дожић, требало је да оснажи и убрза наведени процес. До повратка патријарха из немачког ропства обавеза руковођења радом Светог архијерејског синода била је поверена митрополиту скопском Јосифу Цвијовићу. Будући да је све време рата провео у Београду, по завршетку рата му нове комунистичке власти нису дозволиле повратак у ослобођено Скопље, чак је у томе био и насилно спречаван у више наврата, што је допринело да се црквена ситуација на територији Македоније додатно закомпликује. Поред митрополита Јосифа, повратак у место свога архијерејског столовања био је забрањен и епископу Викентију Проданову, такође једном од епископа у Македонији, а потоњем патријарху.

Притисци комунистичких органа власти су у периоду после Другог светског рата само расли све до времена патријаршијске управе патријарха Викентија Проданова, да би кулминирали на почетку патријаршијске управе патријарха Германа Ђорића, када Свети архијерејски сабор СПЦ доноси компромисну одлуку (1958/59) да својим епархијама у Македонији да широку црквену аутономију. Оваква аутономна реорганизација унутар црквеног организовања епархија у Македонији

је омогућила слободну употребу језика, испољавање националног и верског идентитета и историјског сећања македонског народа унутар јединствене СПЦ. Међутим, са политичким притисцима се наставља и после додељивања црквене аутономије, тако да 1967. године долази до неканонског проглашавања црквене самосталности македонских епархија од СПЦ и проглашавања неканонске црквене организације, тзв. Македонске православне цркве. Од тада су наведене епархије у расколу не само у односу на СПЦ већ и на све остале православне цркве.

Оваквом развоју црквених прилика доприносе и релативно лоша и игнорантски позиционирана законска решења савезног Закона о правном положају верских заједница из 1953. године и републичког Закона о верским заједницама из 1977. године, која нису узимала у обзир вредности и интересе верских заједница, особито Српске православне цркве, већ искључиво интересе социјалистичке владајуће олигархије којој је одговарало слабљење црквеног јединства и друштвеног утицаја православне цркве. Почетком последње деценије 20. века почиње процес распадања СФР Југославије, и (Социјалистичка) Република Македонија стиче независност 1992. године. Нови закон о уређењу положаја верских заједница у овој новоформираној држави донет је врло брзо, већ 1997. године (за разлику од већине других бивших југословенских република), да би крајем прве деценије 21. века, тачније 2008. године, био делимично промењен и само у општим одредбама козметички уподобљен савременој европској законодавној пракси у овој области, као и ослобођен неких (али не свих) дискриминаторних одредби.

Закон из 1997. године¹ којим су постављени темељи проблематичног положаја СПЦ у Македонији, као и текст каснијег Закона из 2008. године,² релативно су кратки и концизни општи правни документи којима се на наглашено груб и неизнијансиран начин, неосетљив на друштвену комплексност и религијску разноликост македонског друштва, уређује положај верских заједница у овој држави. Ова констатација се у највећој мери односи на Закон из 1997. године. Поменути документ је наглашено ретроградан са обиљем арбитрарних и пристрасних правних решења³ која се оглушују о вишедеценијску кризу црквеног организовања у Македонији. Овакво законско решење је у највећем броју одредби у колизији са добром правном и законодавном праксом европских држава у погледу уређивања друштвеног положаја верских заједница.

Већ на први поглед уочава се наглашена улога државних органа надлежних за организовање верских заједница, у безмало свим сегментима њиховог унутрашњег живота, готово до потпуног занемаривања њихове аутентичне организационе особености и самосвојности. У том смислу документ из 1997. потпуно занемарује проблем непризнатости и неканоничности православне црквене организације у Македонији и игнорантски се односи према покушајима (како СПЦ тако и неканонске јерархије у македонским епархијама) да се поменути раскол превазиђе. Стиче се утисак да су дискриминишуће одредбе којима овај документ обилује постојале искључиво у циљу онемогућавања отпочињања и завршетка унутарцрквеног дијалога о статусу Православне

¹ Закон за верските заедници и религиозните групи, БЈР Македонија, 1997.

² Закон за правната положба на Црква, верска заедница и религиозна група, БЈР Македонија, мај 2008.

³ Чл. 3. (трећи) Закона о верским заједницама и религиозним групама Бивше Југословенске Републике Македоније из 1997.

цркве у Македонији,⁴ односно о канонском решењу положаја црквених епархија на територији ове државе које су и тада (као и данас) биле у расколу у односу на СПЦ и васељенско православље.

Закон из 2008. године задржава дискриминишућу одредбу⁵ којом се уводи рестрикција у погледу регистравања канонске и аутономне Охридске архиепископије која је у саставу СПЦ, а такође се остаје при законском решењу којим се онемогућава или значајно отежава образовна (и богослужбена) служба лица која немају македонско држављанство,⁶ док се арбитарна овлашћења за одлучивање у таквим случајевима додељују министарству надлежном за односе са верским заједницама и религиозним групама. Новији закон из 2008. задржава несхватљиво ограничење и забрану која верским заједницама не дозвољава оснивање образовних и васпитних институција у дечјем узрасту млађем од средњошколског.⁷

Иако млађи, Закон из 2008. доноси много модернија правна решења од оног из 1997. Оба законска текста остају у великој мери пристрасна у односу на организацију тзв. Македонске православне цркве, чему је доказ и дискреционо одбијање да се на територији (Северне) Македоније региструје и слободно организује аутономна Охридска архиепископија и да од државе буде признат њен предстојатељ пројављен и препознат у личности архиепископа охридског и митрополита скопског Јована. Иако није на снази већ више од 12 година, текст Закона из 1997. анализирамо и вреднујемо само због тога што су њиме постављени темељи неправедном

⁴Чл. 5, 8, 11, 12, 22 и 26 Закона за верските заједнице и религиозните групи, 1997.

⁵Чл. 10 и 12, ст. 2.

⁶Чл. 25, ст. 2.

⁷Чл. 22, ст. 1.

и дискриминаторском начину опхођења државе Македоније и њених органа према СПЦ и њеним аутономним епархијама на територији ове државе, као и из разлога што је овај Закон био на снази када је у Нишу 2002. године потписан Нацрт споразума о васпостављању црквеног јединства тзв. Македонске православне цркве са СПЦ (тзв. Нишки споразум), а такође и када је 2007. подигнута тужба Охридске архиепископије и архиепископа Јована Вранишковског против БЈР Македоније због дискриминације приликом процеса регистрације и прогона њених чланова.

Изменама закона из 2008. године, којима се регулише правни положај верских заједница у Северној Македонији, ни у једном аспекту правног статуса није побољшан положај Охридске архиепископије СПЦ у овој земљи.

Нацрт споразума о васпостављању црквеног јединства (тзв. Македонске Православне Цркве и њене мајке-Цркве, Српске Православне Цркве)

Српска Православна Црква, односно Пећка Патријаршија, имајући у виду реалне духовне и пастирске потребе и одлуке Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве (број 47/1958, 6/1959 – записник 57 од 17/4 јуна 1959), признаје постојећим епархијама Православне Цркве у Републици Македонији, односно Охридској Архиепископији и њеној дијаспори, широку црквену самосталност, односно најширу црквену аутономију, остављајући питање коначног решења, сагласно канонском саборском поретку Православне Цркве, будућем свеправославном сагласју Пуноће Цркве у Духу Светом.

По свом конкретном садржају, то подразумева следеће:

1. У свом унутрашњем животу и у својим црквено-пастирским делатностима, Православна Црква о којој је реч има самосталност у складу са општеважећим канонским нормама. Сходно томе, она има свој Свети Архијерејски Синод и Поглавара.

2. Црква о којој је реч управља се на основу општеважећег канонског устројства Православне Цркве и свог Устава.

3. Поглавар представља своју Цркву пред Српском Православном Црквом, а успостављање евхаристијске заједнице и канонског јединства са Српском Православном Црквом јесте сведочанство црквеног јединства и са осталим помесним Православним Црквама.

4. Поглавар се ословљава са Његово Блаженство или Блажењејши и носи белу панакамилавку са брилијантским крстом.

5. Избор Поглавара потврђује Патријарх српски, пре свега заједничким служењем Свете Литургије са њим.

6. У чину устоличења новоизабраног Поглавара учествују Патријарх српски или његов изасланик и један од архијереја речене Цркве.

7. Поглавар на Светој Литургији, на *В првих помјани...* помиње Патријарха српског, а на Великом входу може да помиње и поглаваре других помесних Цркава, док подручни епархијски архијереји и викарни епископи помињу име Поглавара.

8. Поглавар, или његов изасланик, учествује у варењу и освећењу светог мира са Патријархом српским, у знак јединства у Духу Светом.

9. О избору и устоличењу Поглавара речене Цркве Патријарх српски обавештава Васељенску Патријаршију и помесне Цркве. Са своје стране, о томе може обавештавати и Поглавар својим мирним писмом.

10. О оснивању нових и арондацији постојећих епархија одлучује Свети Архијерејски Синод и о томе службено извештава Патријарха српског.

11. У случају суђења епископу или у другом случају сличне тежине када, сагласно канонском поретку Православне Цркве, треба да одлучује Сабор од најмање дванаест епископа, број епископа који недостаје биће обезбеђен из епископата Српске Православне Цркве.

12. Епархијске архијереје и викарне епископе бира Свети Архијерејски Синод речене Цркве.

13. Поглавар, при саслуживању са Архиепископом пећким, Митрополитом београдско- карловачким и Патријархом српским, стоји са његове десне стране.

14. Сагласно древном црквеном предању и историјској пракси, Црква о којој је реч носи назив Охридска Архиепископија. Охридска Архиепископија може, по досад устаљеној вишедеценијској пракси, у свом унутрашњем међусобном службеном општењу са Пећком Патријаршијом да користи назив који је и до сада користила.

15. Из истих разлога, Поглавар званично носи титулу Архиепископа охридског и Митрополита скопског, а у унутрашњој употреби може да користи и досадашњу титулу.

16. Православна Црква о којој је реч учествује на свеправославним конференцијама, саветовањима и свечаностима, а уз сагласност Васељенске Патријаршије и у сусретима Поглавара аутокефалних и аутономних Православних Цркава.

17. У духу ових одлука неопходно је усагласити уставне прописе који се односе на споразум о васпостављању канонског јединства.

Начелни споразум о пастирској сарадњи

Питање успешног и канонски исправног пастирског старања за припаднике српског народа у Републици Македонији и за припаднике македонског народа у Србији и у другим српским областима, као и у Хрватској, Словенији и другде на канонском подручју Српске православне цркве, треба решити братским договором о постављању парохијских свештеника из исте народности на парохије односног националног састава и о коришћењу односног језика у богослужењу, проповеди и администрацији, с тим што ће се дотични парохијски свештеници налазити под јурисдикцијом надлежног епархијског архијереја.

Нишки споразум је један еклисиолошки целовит и модеран канонски документ којим се на целовит начин уређују односи једне помесне цркве са својим аутономним црквеним делом. Овим документом се у најширем облику штите национална, језичка и културна права верника македонске националности, а и избор јерархије задовољава исте критеријуме, као и употреба језика и писма како у спољашњој тако и у унутрашњој употреби. Охридска архиепископија, као аутономна јединица унутар СПЦ, има свог поглавара и свој Синод, самостално бира своје епископе и свештенство, као и поглавара за чији избор је потребна и декларативна сагласност патријарха српског. Ова црквена јединица има и аутономију у организовању у православној дијаспори, као и у насељеним срединама у Србији где претежно живи становништво македонске националности. Морамо констатовати да овакав степен црквене аутономије није забележен у канонској пракси православне цркве и представља преседан који је направљен управо да би јединство православне цркве било поново успостављено, како на помесном нивоу организовања тако и на оном васељенском (светском). Важно је

напоменути да је делегација епископа тзв. Македонске православне цркве овај предлог одбила, иако га је начелно прихватила током преговора и заједничког формирања текста самог документа.

После одбијања македонске јерархије да прихвати Нишки споразум, Свети архијерејски сабор СПЦ поставља епископа Јована Вранишковског за патријарховог егзарха у Македонији, а 2003. односно 2005. и за митрополита скопског и архиепископа охридског. Од тог тренутка у Македонији је формирана канонска црквена јурисдикција у духу одлука Нишког споразума, али се јављају огромни проблеми око регистрације ове црквене јединице на основу правних прописа државе Македоније, као и признавања њене јерархије.

Отпочиње отворен полицијски и судски прогон како чланова Охридске архиепископије, тако и самог архиепископа Јована (Вранишковског). Године 2018–2019. јерархија неканонске МПЦ је затражила покровитељство Бугарске православне цркве и њихово заступништво током процеса неканонског осамостаљивања. После енергичне реакције Васељенског патријарха и његовог Синода, Синода СПЦ и осталих помесних цркава, Патријаршија у Софији је одустала од овог „експеримента“. Међутим, покушаји неканонске црквене јерархије и државних органа да изван канонске праксе и црквеног предања траже решење свог статуса настављају се и 2020. године захтевом председника Северне Македоније г. Пендаровског васељенском патријарху да Васељенски трон додели аутокефалију аутономној црквеној јединици СПЦ у тој држави, по угледу на сличан захтев и одговор васељенског патријарха Г. Г. Вартоломеја поводом црквених спорова у Украјини. Ова канонска и еклисиолошка решења која је у Украјини предузела Васељенска патријаршија нису наишла на признање већине православних помесних цркава, осим гркофоних (Александријска патри-

јаршија, Кипарска архиепископија, Атинска архиепископија, Албанска архиепископија). До данас је непознато какав је став васељенског патријарха Вартоломеја и Синода Васељенске патријаршије по питању захтева председника Пендаровског.

Без пророчких претензија, на основу очигледног се може закључити да је будућност односа СПЦ и њеног расколом одвојеног аутономног дела у Републици Северној Македонији неизвесна. У сваком случају остаје дискриминаторски однос македонских власти према организовању СПЦ у овој држави и поред пресуде Суда за људска права у Стразбуру, којом је овај суд позитивно одговорио на тужбу (3532/07) Охридске архиепископије и њеног поглавара архиепископа Јована против државе Македоније и њене дискриминаторне политике у погледу организовања и живота ове црквене заједнице. Пресудом из новембра 2017. државним органима Северне Македоније наложено је да без одлагања региструју ову аутономну црквену јединицу у саставу СПЦ. До данас одлука Суда за људска права у Стразбуру није спроведена у дело.